

Alevilikte “Ocak”: Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış*

“Ocak” in Alevism:

A New View on the Conceptual Framework and Historical Background

Dr. Bülent AKIN**

Özet

Türk kültüründe bir kült olarak geniş ve önemli bir yer tutan ocak kavramı, Alevi inanç sistemi içerisinde özgün bir anlam ve kavramsal çerçeveye sahiptir. Alevi inancının tarihî süreç içerisinde “ocak sistemi” adı verilen yapılanma ve teşkilatlanma üzerine kurulduğu ve inanç mensubu olan dede ve talip topluluklarının sosyal, kültürel, dinî, hukukî ve ekonomik bakımdan bu sistem çerçevesinde organize oldukları görülmektedir. Hemen her fırsatta konuyla ilgili araştırmacıların Aleviliğin temel yapılanma biçimi olduğunu vurguladıkları ocak sisteminin tarihî süreç içerisindeki oluşum ve gelişimi hakkındaki bilhassa yazılı kaynaklara dayalı tespitler yetersiz kalmış, bu durum da konuyla ilgili kavramsal çerçevenin oluşturulmasında problemlili yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu makalede, ocak teriminin Alevi inanç sistemi içerisinde kazandığı kavramsal anlamıyla ne zamandan beri kullanıldığı ve inanç merkezli bir yapılanma ve teşkilatlanma biçimi olarak tarihî süreç içerisindeki ilk oluşumuna yönelik birtakım yeni tespitlere ve görüşlere yer verilmiştir. Konuyla ilgili mevcut literatürün yanında şahsî ve resmî arşivler üzerinden yapılan tespitler ve bunlar üzerinden yapılan analizlerle Alevilikte ocak kavramının tarihî arka planı ve kavramsal çerçevesi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Ocak, Ocak Kavramı, Ocak Sistemi.

Abstract

The concept of “ocak”, which has a wide and significant place as a cult in Turkish culture, holds an authentic meaning and conceptual framework within the Alevi belief system. It is seen that Alevi belief is established within historical process on the structure and organization named “ocak system” and that “dede”

*Bu makale, TÜBİTAK 113K056 numaralı proje kapsamında, “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bulentakinedb@hotmail.com.

and aspirant communities, as members of the belief system, are socially, culturally, religiously, legally and economically organized on the basis of the system. The opinions, mostly based upon written sources, on the formation and development throughout history of the "ocak" system, which is emphasized as the basic structural form of Alevism by researchers whenever possible, are insufficient and this situation has caused problematic approaches toward formation of the conceptual framework of the subject. This paper includes a several new findings and views about how long the term "ocak" is in use with its conceptual meaning gained within the Alevi belief system and, about its first occurrence throughout history as a belief-based foundation and organization form. The paper tries to clarify the historical background and conceptual framework of the concept of "ocak" in Alevism using findings from personal and official archives along with the available literature about the subject.

Keywords: Alevism, "ocak", the concept of "ocak", "ocak" system.

Alevi inancına mensup toplulukların tarihî süreç içerisinde birçok dış adlandırmaya sahip olmalarına karşın, bu toplulukların kendi dinî, sosyal, kültürel, hukukî ve ekonomik yaşantılarını ocak kavramı içerisinde tarif ettikleri ve kendilerini bu kavram çerçevesinde adlandırdıkları görülür. Alevi inanç sistemi (erkân/yol) içerisinde soy esaslı sürdürülen ve veli kültü merkezli oluşarak tarih boyunca yine bu bağlamda güncellenen ocak sistemi, dede ve talip topluluklarının tamamını, birbirleriyle olan bağlantıları üzerinden kapsayacak kadar geniş bir yayılma alanı gösteren inanç merkezli, sosyo-kültürel bir yapılanma özelliği gösterir.

Alevi inanç sisteminin temel yapılanması olarak karşımıza çıkan ocak sisteminin tarihî süreç içerisindeki oluşumuna ve gelişimine yönelik tespitlerin son iki yüzyılı kapsayan oldukça sınırlı bilgilerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum da ocak teriminin Alevi inanç sistemi içerisinde kazanmış olduğu anlam ve kavramsal çerçevenin kapsamına yönelik fikir ve değerlendirmelerin belirli bir sınırlama içerisinde yapılmasına yol açmaktadır. Alevilikteki ocak kavramının bilhassa yazılı tarihte 19. yüzyıl öncesine götürülebilmesi, bu yapılanmanın ilk oluşumu ve gelişimi hakkında birçok soru ve varsayımlardan öteye gitmeyen görüşlerin ortaya çıkmasına neden olduğu kadar, bu yapılanma ile ilgili kavramsal çerçevenin de net olarak belirlenememesine yol açmıştır. Bu tespitlerden hareketle hazırlanan bu makalede, öncelikli olarak Alevi ocak sisteminin tarihî süreç içerisindeki oluşumu ve gelişimini aydınlatmaya yönelik birtakım yeni tespitler ve değerlendirmelere yer verilecektir. Bu tespit ve değerlendirmeler doğrultusunda ocak teriminin Alevi inanç sistemi içerisinde oluşturduğu kavramsal çerçeveyi yeniden belirlemeye yönelik tartışmalar ışığında yeni görüş ve öneriler bilim dünyasının dikkatine sunulacaktır.

Alevi inancının temelini oluşturan ocak sistemi hakkında yapılan çalışmalarda, “ocak” kavramına yazılı kaynaklarda 19. yüzyıl sonrasında rastlandığı görüşü hâkimdir. Bu görüşün yanı sıra, bazı araştırmacılar bu kavramın kullanımının sözlü gelenekte çok daha eski tarihlere götürüldüğünü belirtir ve buradan hareketle ocak sisteminin çok daha eski yıllardan beri var olması gerektiği görüşünü ileri sürerlerse de bununla ilgili yazılı kaynaklara dayalı herhangi bir belge göstermezler.¹

Alevilik ve Bektaşilik hakkında müstakil çalışmaları bulunan M. Fuad Köprülü, Baha Said Bey, Frederick William Hasluck, Yusuf Ziya Yörükan, Mehmet Eröz, J. K. Birge vb. gibi ilk dönem araştırmacılarına ait çalışmalarda ocak kavramının tarihî arka planına ve kavramsal çerçevesine yönelik oldukça sınırlı bilgi mevcut olduğu görülür.² Alevi inanç sistemi içerisinde ocak kavramının önemi, akademik camia tarafından son zamanlarda fark edilmiş ve her geçen gün bu konudaki çalışmaların merkezine çekilmeye başlamıştır. Bu anlamda Alevi ocakları hakkında önemli çalışmaları bulunan Ali Yaman, konuyla ilgili müstakil makalesinde, “ocak” sözcüğünün kelime anlamı ve kullanımları hakkında geniş bilgi verir. Yaman, Pir Sultan Abdal’ın bir deyişinde geçen, “Ocağın gelince” ve “Ocağın varınca” dizelerinden yola çıkarak ocak kavramının ilk olarak 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını varsayabileceğini belirtmekte, ancak bu dizelerin alındığı cönklerin istinsah tarihinin belli olmaması nedeniyle kesin bir hüküm verilemeyeceğini ifade etmektedir. Yaman, 19. ve 20. yüzyıllara ait bazı icâzetnâme ve şecereleri karşılaştırmalı olarak inceleyerek yazılı belgelerde ocak kavramına 20. yüzyıldan itibaren rastlandığını ifade eder. Ayrıca konuyla ilgili araştırmalarında ocak sisteminin ilk ortaya çıkışıyla ilgili görüşleri tartışarak bu hususta dört ayrı varsayımın mevcut olduğunu ileri sürer ve bu varsayımları dört başlıkta özetler:

“1. Alevi Ocakları, Hünkâr Hacı Bektaş Velî zamanında ortaya çıktı.

2. Alevi Ocakları, Hünkâr Hacı Bektaş Velî’den önce vardı. Hz. Ali’nin soyundan gelen ailelerce oluşturuldu.

3. Alevi Ocakları, Kızılbaş Türkmen boylarınca kurulmuş Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail Hatayi’den sonra ortaya çıktı.

¹Alevi inancı çerçevesinde, “Ocak” kavramının Buyruk, velâyetnâme ve menakıbnâmeler dâhil yazılı kaynaklarda, 19. yüzyıla kadar kullanılmadığı yönünde görüş bildiren çalışmalar ile bu durumun aksine sözlü tarih üzerinden bu kavramın 19. yüzyıl öncesinde var olduğuna dair ipuçlarının olduğunu vurgulayan çalışmalar hakkında makalemizin ilerleyen kısımlarında yeri geldikçe bilgi verilecektir.

²Söz konusu çalışmalar için bk. Köprülü 1925; Baha Said Bey 2006; Hasluck 2000; Yörükan 2006; Eröz 1990; Birge 1991.

4. Anadolu'ya gelen kabilelerin dinsel/siyasal liderleri olan dede, baba, abdal unvanlı babalar Ocakzâde Dede ailelerini oluşturdular” (Yaman 2011: 43-64).

Yaman, Alevi ocaklarının ilk oluşumunun hangi dönemde ve ne şekilde olduğunun aydınlatılması için bu dört etkenin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini de vurgulamadan geçmez (Yaman 2004: 148-149). Diğer taraftan da Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen kolonizatör dervişlerden birçoğunun adına kurulmuş olan ocakların günümüzde halen mevcut olmasından hareketle ocakların ilk oluşumunu, ocak ismi adı altında olmasa da bu derviş gruplarının hizmet ve soy esaslı gerçekleştirdikleri yapılanmalara bağlar. Bu dervişlerin seyyidlik iddiaları ile birlikte ocak olarak ortaya çıkmalarının ise Safevilerin politikasıyla yaygınlaştığını belirtir (Yaman 2004: 152).³ Aslında bu dört varsayım, farklı araştırmacılar tarafından ayrı ayrı ileri sürülmüş görüşlerdir. Bunların içerisinde ikinci sırada yer alan, “Hz. Ali soyundan gelen ailelerin (seyyidlerin) çok eski tarihlerde ocakları oluşturduğu” görüşü, sözlü gelenekte en yaygın kabul gören varsayımdır. Ancak araştırmacıların bilimsel veriler doğrultusunda, daha ziyade diğer üç varsayım üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak Ahmet T. Karamustafa, peygamber soyuna duyulan sevgi ve saygının neticesinde 11. ve 12. yüzyıllarda seyyid ve şeriflerin Anadolu'da birer veli düzeyine yükseltilmesinin Anadolu halkı İslamlaşmasının ana öğelerinden biri haline geldiğini ve Türkmenlerin İslamlaşma sürecinin bir parçası olarak seyyidlik merkezli bir yeniden yapılanma olan “ocak” düzenini meydana getirdiğini belirtir. Karamustafa, bu yeniden yapılanma sürecinin en geç 11. ile 12. yüzyıllarda başladığını ve Ortay Asya Altın Ordu örneğinde olduğu gibi, atalar kültürünün yerinin seyyidlerin ve velilerin almasıyla gerçekleştiğinin altını çizer (Karamustafa 2015: 48). Diğer taraftan Nejat Birdoğan, göçebelere kendi yaşamlarına uygun olarak kimi din büyüklerini de yanlarında göçebe gibi gezdirmelerine karşılık, köy yerinin din büyükleri de yerleşik düzene geçtiğini ve özellikle 13.yüzyılın ilk yarısında, kimi seyyidlere bazı oymakların on iki düzenler biçiminde bağlanması bu köy yerlerinde ocakların ortaya çıkmasını sağladığını ileri sürmektedir. Nitekim on ikili olan bu oymaklar, bir köye sığmadıkları gibi, zamanla sayılarının da artmasıyla her on ikili oymağın bir ocağa bağlanması şeklinde teşkilatlanmışlardır (Birdoğan 1995: 30). Görüldüğü gibi Birdoğan, ocakların ilk ortaya çıkışını belli bir şahsiyete bağlamaksızın Anadolu'ya gelen dede, baba ve abdal unvanlı seyyidlere ve kolonizatör dervişler ile onların arasında bulunduğu oymaklara bağlar, ancak her iki araştırmacı da konuyla ilgili herhangi bir tarihî kayıt göstermez.

³ Konuyla ilgili olarak Ali Yaman'ın diğer tespit ve değerlendirmeleri için bk. Yaman 2006: 54-62.

Alevi ocakları hakkında müstakil çalışmaları bulunan Hamza Aksüt de benzer biçimde seyitlerin belli boy, oymak ve aşiretlere veya aşiretlerin alt gruplarına katılmasıyla ocakların ortaya çıktığını ileri sürerse da ocak kavramının yazılı kaynaklarda ilk olarak ne zaman yer aldığı hususunda fikir beyan etmez (Aksüt 2004: 751-762).

Alevi inanç sisteminin tarihî oluşumunda oldukça önemli yeri olan Babaî İsyanı, Dede Garkın ve Kalenderî topluluklar hakkında müstakil çalışmaları olan A. Yaşar Ocak, Irene Melikoff'un görüşlerinden hareketle Alevi ocaklarının oluşumunda iki kültün baskın etkisinden söz eder. Ocak, Alevi ocaklarının ilk yapılanmasının Ö. Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" onun öncesinde de Fuad Köprülü'nün Abdal, Dede, Baba ve Ata diye adlandırdığı, 10. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen babaları tarafından 12. yüzyıl sonrası "Hz. Ali kültü", "Oniki İmam kültü" ve "Kerbela Matemi kültü" şeklinde sıralayabileceğimiz üç temel kült üzerine inşa edildiğini belirtir. Ocak, yeni inanç anlayışının Nizarî İsmailîği'nden etkilenmiş, Sünni olmayan, aynı zamanda Şii de denilemeyecek bir heterodoks İslam yorumunun oluşturduğunu belirtir (Ocak 2013: 54-55) ve ocakların ilk oluşumu ile ilgili olarak Şah İsmail'in rolünün önemini vurgulayan şu ifadelerle yer verir:

"Alevilikteki Tanrı anlayışı, kısaca 'Tanrının insan bedeninde şekillenışı' diyebileceğimiz 'hulul (incarnation)' inancı çerçevesinde, eski Türklerdeki Gök Tanrı kavramının Hz. Ali ile özdeş hale getirilmemesinden oluşan bir Tanrı telakkisidir. Bu sebeple Alevilik'te Hz. Ali, tarihsel Hz. Ali'den çok daha farklı olup Alevi teolojisinin belkemiğini oluşturur. Oniki İmam kültü aslında bu temel inancı kamufle eden daha ikincil bir kùltür. İkinci temel nokta, Hz. Hüseyin etrafında teşekkül eden Kerbela Matemi kültünde düğümlenir. Deyim yerindeyse, Aleviliği tarihi boyunca ayakta tutan -temelde eski Mezopotamya kökenli- bu kült, aslında, Alevilikte kolektif vicdanın sembolü haline gelmiş bir 'acı, ıstırap, ezilmişlik, zulme, haksızlığa uğramışlık' kùltüdür. Bu bakımdan görüldüğü kadar basit değildir; Aleviliği anlayabilmek için ele alınacak temel hareket noktalarından biridir. Alevilik XVI. yüzyıl başında Şah İsmail-i Safevi tarafından işte bu iki ana kült etrafında, eski Türk kabile hiyerarşisinin, çok belirgin mistik bir ruhla sentezinden ibaret mükemmel bir cemaat teşkilatına kavuşturuldu. Eski kabile şefleri ve dini reisler olan Türkmen babalar, böylece Hz. Ali soyundan gelen seyyidler, dedeler haline geldiler. Bu soylar, ocak denilen kutsal dede-seyyid ailelerini oluşturdu ve Alevi zümrelerinin her biri, başlarında, aynı zamanda Alevi yolunun mürşidi olan dedelerin bulunduğu bu ocakla-

ra bağlandı. Bu, tıpkı tasavvufi tarikatlar örneğinde gerçekleştirilmiş bir teşkilatlanmaydı. Bu sebeple bu ocakların her biri, Alevilik bünyesindeki bir tarikat sayılabilir” (Ocak 2013: 55-56).

Alevilikteki ocak sistemi hakkında yukarıda kısaca değindiğimiz çalışmalara ayrıntılı olarak yer veren Mehmet Ersal konuyla ilgili çalışmasında, “Ocak kavramı yok iken yerinde ne vardı?” başlığı altında yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalarda yer verilen tespit ve görüşleri karşılaştırmalı olarak tartışmış ve değerlendirmiştir (Ersal 2016: 36-98). Ersal, konuyla ilgili bu çalışmaların büyük bir kısmının Köprülü’den hareketle Babagân Bektaşılığı merkezli bakış açısıyla yapıldığını, bir kısmının ise metin merkezli ve Alevi ocak sistemini merkeze alan bir yöntemle Aleviliği açıklamaya çalıştığını ve bu durumun da ciddi bir kavram ve terminoloji karışıklığının ortaya çıkmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Sonuç olarak Ersal, Babagân Bektaşılığının Balım Sultan’dan sonra oluşan bir tarikat yapılanması olduğunu, ancak daha önceki dönemlerde Hacı Bektaş Veli kültü etrafında oluşan yapının ise ocak yapılanması olabileceğini ifade etmiştir. Ersal, önde gelen diğer inanç önderlerinin de tarihî süreç içerisinde karizmatik şahsiyetlerine soy ve önderlik vasıflarını da ekleyerek kendilerine bağlı olan boy, aşiret, oba ve oymaklarıyla birlikte diğer ocak yapılanmalarını oluşturduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla konuyla ilgili kavramsal ve terminolojik çerçevenin netleşmesinin ocak merkezli yapılacak akademik çalışmalarla mümkün olacağını altını çizmiştir (Ersal 2016a: 44-52; Ersal 2016b: 260-276). Ocak merkezli saha çalışmaları doğrultusunda Alevi ocaklarının tarihî olarak üç evrede yapıldığını ve ilk evrenin Dede Garkın Ocağı, Seyyid Battal Gazi Ocağı, İmam Zeynel Abidin Ocağı ve Ağuiçen Ocağı gibi, o dönemde “ocak” kavramı kullanılsa da 13. yüzyılda teşekkül eden ocaklar olduğunu, ancak bu durumun yazılı kaynaklar üzerinden henüz belgelenemediğini belirten Ersal, ocak merkezli bakış açısıyla yapılacak çalışmaların bu görüşleri belgelendirmesinin muhtemel olduğunu ileri sürmüştür. Ersal, sonraki yüzyıllarda teşekkül eden ocakları da “ikinci evre içerisinde yapılan ocaklar” (Hacı Bektaş Veli ve halifeleri dönemi) ve “üçüncü evre içerisinde yapılan ocaklar” (Şah İsmail ve sonrası) şeklinde sınıflandırarak Alevi ocaklarının üç tarihî evre içerisinde teşekkül ettiğini ifade etmiştir (Ersal 2016a: 70-82).

Yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalar da dâhil olmak üzere, konuyla ilgili doğrudan çalışmaları olan araştırmacıların tamamı, ocak kavramının 19. yüzyıl öncesinde yazılı kaynaklarda geçtiğiyle ilgili tarihî kaynaklara ve belgelere dayalı herhangi bir tespit ya da değerlendirmede bulunmazlar. Söz konusu çalışmalarda ocak kavramının nasıl ortaya çıktığı, ocakların adlarını nereden ya da kimden aldığı ve ocakların nasıl teşkilatlandıkları gibi sorunlar üzerinde durulup çeşitli fikirler ileri sürülse de ocak kavramının Alevi inanç sistemi içerisindeki

anlamıyla ilk olarak 19. yüzyıl öncesinde kullanılmaya başlandığı ve bu teşkilatlanmanın tarihî süreci hakkında bazı varsayımların ve görüşlerin ötesinde tarihî kaynaklara ve belgelere dayalı tespit ya da bulgulara yer verilmediği görülür.⁴ Oysa Alevi inanç sisteminin temelini oluşturan ocak yapılanmasının tarihî süreç içerisindeki oluşumu, teşkilatlanması ve yayılması hakkındaki somut tarihî belge ve bulgular, bu inanç sisteminin kökeni ve ilk oluştuğu kültür ve inanç çevresi hakkında oldukça önemli ipuçları içermektedir.

Yazılı kaynaklar üzerinden gerçekleştirdiğimiz tespitler, “ocak” kavramının Alevi inanç sistemi içerisindeki anlamıyla 15. yüzyıldan itibaren kullanıldığını göstermekte ve bu bilgi yazılı kaynaklar üzerinden de takip edilebilmektedir. Bu anlamda, daha önce de belirttiğimiz gibi, Ersal tarafından “Ocak kavramı yok iken yerinde ne vardı?” sorusuyla araştırmacıların önemli bir kısmının 15. ve 16. yüzyıl öncesinde böyle bir kavramı yok sayarak ortaya attıkları görüşlerini ve tezlerini kurgulamaları sorgulanmıştır. Bu çalışmalarda, ocak kavramının göz önünde bulundurulmadan Alevi inanç sisteminin izaha çalışılması beraberinde birtakım sorunlar meydana getirmiştir. Söz konusu dönemde aslında ocak kavramının var olduğu, ancak daha ziyade topluluğun kendi içerisinde bilindiği, dışa açılmadığı, resmî ideolojilerin ve dış çevrelerin bu yapılanma ve teşkilatlanma hakkında çok az bilgi sahibi olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Bu anlamda, 16. yüzyılın başlarında Kalenderi, Haydari, Bektaşî, Şemsi, Abdal, Işık ve Torlak olarak adlandırılan topluluklar hakkında ayrıntılı bilgi aktaran “Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân” adlı eserde yer verilen ifadeler, Alevi ocak sisteminin o dönemdeki varlığına ilişkin önemli ipuçları sunar. Vâhidî tarafından 1522–1523 yıllarında kaleme alınan bu eserde, Vâhidî Rum Abdallarını tanıtırken bu topluluk mensuplarının Seyyid Gazi Ocağı’na bağlı olduklarını vurgulayarak “ocak” sözcüğünü Alevilikteki anlamıyla kullanır:

“İy Hâce biz diyâr-ı Rûmdan gelürüz Seyyid Gâzi Hak katında geçer nâzi anun ocağından şedde vü seccâde ü çerâgıla Rûm abdâllarıyuz” (Karabey vd. 2015: 147).

⁴ Söz konusu çalışmaların belli başlıları için bk. Köprülü 1925; Köprülü 1979; Hasluck 2000; Baha Said Bey 2006; Yörükân 2006; Birge 1991; Eröz 1990: 105-114; Gölpınarlı 1977: 789-795; Ocak 2011; Ocak 2013: 54-56; Birdoğan 1994: 205-215; Birdoğan 1995; Oytan 2007; Melikoff 1999; Melikoff 2010: 222, 233-235; Boratav 1984: 113; Taşğın 2013: 17-24; Yaman 2004; Yaman 2006; Yaman 2011, 239-245; Ersal 2012a: 178-192; Ersal 2012b: 207-230; Gezik vd. (haz.) 2013; Fığlalı 1996; Bozkurt 1993; Er 1998; Er 2014; Türkdöğân 2006; Arslanoğlu 1999: 61-72; Çıblak 2005; Karakaya-Stump 2012: 263-284; Karakaya-Stump 2015; Aksüt 2012; Saltık 2009; Keçeli 2005; Shankland 1999: 319-327; Bodrogi 2012: 140-149; Dressler 2016; Gülten 2016: 27-41.

Eserde geçen bu mensur bölümün ardından, Vâhidî Rum Abdallarını önderlerinin (dedelerinin) dilinden manzum olarak tanıtırken de şu ifadelere yer verir:

*“Bize çün Ka’bedür **Seyyid Ocağı***

Anunçün götürürüz bu çerâğı

...

*Bizüz **Seyyid Ocagının** yetimi*

Bürehne pâ vü ser ‘abd-i selimi” (Karabey vd. 2015: 153).

Vâhidî’nin yanı sıra, Seyyid Gazi Ocağı’ndan söz ederek o dönemde ocak kavramının Alevi inanç sistemindeki anlamıyla kullanıldığından bizi haberdar eden bir başka kaynak da Âşık Çelebi tarafından kaleme alınan Meşâirü’ş-Şuârâ adlı tezkiredir. Âşık Çelebi, tezkiresinde Mustafa ‘İşretî adlı şair hakkında bilgi verirken Seyyid Gazi tekkesinin o dönemin en önemli Kalenderî dergâhlarından biri olduğu ve buradaki yapılanmanın ocak olarak adlandırıldığı açıkça anlaşıl-maktadır. Âşık Çelebi’nin Seyyid Gazi Ocağı’ndan ve ona tabii olan Abdal, Battal ve Işık taifesinden yergi ve aşağılamayla söz ettiği satırlar şöyledir:

*“Vilâyet-i Anatolî’da Seydî Gâzî tekyesi ki bir dâr-ı fışk u dalâl olup her yirden atasın anasın âzârlatmış battâllar, işden kaçup ışık ol-muş postunu boklar abdâllar, sâz-ı melâhî gibi dem-sâz, çihreleri hil-ye-i îmân olan lıhyeden ‘ârî ve alınlarında olan kara yazular ebrûla-rının terâşıyla mütevârî idi. Namâzumuz kılınmış ve kefenümüz di-kilmiş ü alınmışdur diyü bî’l-külliyeye biş vakte çâr tekbîr idüp namâza yumazlar ve mü’ezzine kulak kabartmayup imâma uymaz-lar idi. Pâdşâhların sadakâtın ve ashâb-ı hasenâtın hayrâtın yirler birkaç gâv şikem-perver harlar idiler. Sultânöni sancağına başka sancak çeküp etrafa akın salarlar, tug ile nakkâre ile begler alayla-rın görseler yûf borusın çalarlar idi. Kudûmlarından kûy u kent hal-kı mütennebih olsalar Deccâl gibi ardlarına uyarlar, buldukları dil-beri soyarlar kendü libaslarına koyarlardı. Dânişmend müderrisine incinse, sipâhi ağasına küsünse, yalın yüzlüler babasına kakısa, kandasın **Seydî Gâzî Ocagı** diyü varurlar, soyunurlar, kazan kayna-durlar. ‘Işıklar anları semâ’ ü safâ deyû kendü ezgilerine oynadur-lar idi”* (Ocak 1999: 183).

Âşık Çelebi, Mustafa ‘İşretî hakkında bilgiler aktarmayı sürdürürken onun Seyyid Gazi Ocağı’na mensup Kalenderîleri ıslah etmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu şu satırlarla belirtmiştir:

“Kadı iken taht-ı hükmünde vâkî Battal Gazi Zâviyesini Kalenderân-ı batâlet-endîşeden tahliye ve cevâhir-i zevâhir-i ilm ü salâhla tahliye olunması için med-

rese olmasına arzyledikde, mes'ûlü kabule karîn ve darü't-tâlîm-i ilm-i dîn oldı" (Ocak 1999: 184).

Âşık Çelebi'nin aktardığı bu satırlarda da görüldüğü gibi, Seyyid Battal Gazi Ocağı etrafında toplanan grupların Işık, Abdal ve Abdalan-ı Rum tabirlerinin yanı sıra, Kalenderî adlandırmasıyla da anıldıkları görülmektedir.

16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında, Seyyid Battal Gazi Ocağı şeklindeki kullanımı ile Alevi inancına ait ocak teriminden söz eden kaynaklardan biri de Kühü'l-Ahbâr adlı tarihî eserdir. 1598'de Gelibolulu Ali tarafından kaleme alınan ve 1620 yılında istinsah edilen bu eserin tezkire kısmının Mustafa 'İşretî maddesinde geçen, "*anların ricası ile Eskişehir kadısı olup Seyyid Battal Gâzi ocağından ışıklarun def'ine mezbûr bâ'is oldı*" (İsen 1994: 317) ifadeleri Âşık Çelebi'nin aktarımını teyit eder niteliktedir.

Seyyid Gazi Zâviyesi, 16. yüzyıl ve öncesi Osmanlı dönemi Kalenderîliğinin merkezi durumundadır. Dolayısıyla bu dönem arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda geniş bir biçimde yer almıştır (Ocak 1999: 183). Bu dönem kaynaklarında yer alan bu bilgiler, günümüzde halen etkin olan ve Eskişehir, Malatya ve Diyarbakır başta olmak üzere Anadolu ve Balkanların çeşitli yörelerinde talip topluluğu bulunan Seyyid Battal Gazi Ocağı'nın 16. yüzyıl ve öncesinde yaygın olarak bilindiğini ve bir Alevi pir ocağı olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Nitekim tarihî kaynaklarda yer alan ve çalışmamızın ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı olarak yer vereceğimiz Seyyid Battal Gazi'nin 13. yüzyıl ve en az iki yüz yıl sonrası dönemde, Anadolu Kalenderîlerinin piri konumunda oluşu yönündeki bilgi ve belgeler, bu görüşümüzü teyit ettiği gibi, ocak yapılanmasının çok daha eski tarihlerde oluştuğunu göstermektedir.

Yukarıda sıraladığımız kaynaklarda ifade edildiği üzere, ocak mensubu olan kişilerin Işık ve Kalenderî terimleriyle adlandırılmaları da ayrıca bize Rum Abdallarının ve Seyyid Battal Gazi Ocağı etrafında toplanan diğer toplulukların Alevi kimlikleri hakkında önemli ipucu vermektedir. Kalenderî, Haydarî, Abdalan-ı Rum, Bektaşî, Işık ve Torlak adlarıyla adlandırılan toplulukların kaynaklarda, Seyyid Gazi Ocağı'na bağlı gösterilmeleri, bu farklı adlarla anılan toplulukların ocak sisteminin ilk nüveleri ya da 15. yüzyıl öncesi ocaklar veya ocakların alt kolları olduğu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Bu durum, hiyerarşik bir teşkilatlanmaya sahip olan ve bu hiyerarşi sistemi içerisinde en üstte mutlaka bir pir ocağına sahip olan ocak sisteminin yapısıyla da birebir uygunluk göstermektedir.⁵

⁵ Ocakların hiyerarşik teşkilatlanmaları hakkında bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ersal 2016a: 53-98; Ersal 2012a: 178-192; Gezik vd. (haz.) 2013; Aksüt 2012: 53-476; Yaman 2006.

Kalenderî, Haydarî, Abdâlan-ı Rum, Bektaşî, Işık ve Torlak adlarıyla adlandırılan toplulukların dönemin Alevi ocak yapılanmaları olduğuna işaret eden bir başka ipucu da Hacı Bektaş Veli, Hacım Sultan ve Otman Baba Velâyetnâmelelerinde Seyyid Gazi Zaviyesi'nde her yıl düzenli olarak yapılan geniş çaplı Mahya âyinleri hakkındaki kayıtlardır.⁶ Bu kayıtlarda geçen ilk önemli bilgi, Seyyid Gazi zaviyesinde yapılan ilk âyinlerin Hacı Bektaş Veli tarafından tesis olunduğunun haber verilmesidir. İkinci bilgi, Hacım Sultan'ın her yıl Kurban Bayramında Susuz'daki zâviyesinden kalkarak öteki Kalenderî zümreleriyle beraber büyük âyine katılmak üzere Seyyid Gazi Zâviyesine gittiğidir. Üçüncü bilgi ise; Köçek Abdal tarafından Otman Baba'nın vefatından beş yıl sonra kaleme alınan Otman Baba Velâyetnâmesi'nde Otman Baba'nın da her yıl Kurban Bayramında, "Hacc-ı Ekber" denilen büyük âyine katılmak için müritleriyle aynı zaviyeye geldiği ve bu ayinin Otman Baba ve müritleri için büyük önem taşıdığı kaydedilmektedir. Her üç kaynağın verdiği bu bilgiler, Seyyid Gazi Zaviyesi'ndeki büyük âyinin en azından Hacı Bektaş Veli zamanından beri birkaç yüzyıldır devam etmekte olduğunu göstermektedir.⁷ Kaynaklarda Kurban Bayramı ve Hac olarak da tanımlanan bu mahya ritüellerinin Alevi ocak sisteminin olmazsa olmazı olan Görgü Kurbanı Cemi ile birebir benzerlik göstermesi hakkındaki tespitlerimize geçmeden önce söz konusu ritüel hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi aktarmakta fayda vardır.

"Bu âyinlerin icrâ yeri olarak Seyyid Gazi Zaviyesi'nin seçilişi, türbesinin burada bulunduğu inanılan Emevî devrinin ünlü mücâhidi Seyyid Battal Gazi'nin Anadolu'nun fatihi olarak daha XIII. yüzyılda Anadolu Kalenderîlerinin pîri sayılmasından ileri gelmektedir. Bu zâviyenin şeyhi bu niteliğinden dolayı, Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bütün Kalenderî şeyhlerinin üstünde bulunuyordu. Bu sebeple kendisine büyük hürmet gösterilen bu şeyhe Azam Baba (A'zam Baba) denmektedir. İşte söz konusu âyinler Azam Baba tarafından yönetilmektedir. Birkaç gün süren âyinlere yaklaşık 8000 kişi katılmakta olup, bunlar imparatorluğun her yanından kendi şeyhlerinin başkanlığında gruplar halinde geliyorlardı. Üstlerine beyaz elbiseler giyerek âyine katılan şeyhlerin her biri, toplantının sonuncu günü olan Cuma gününe kadar oradaki dervişlere bir yıl boyunca seyahatleri sırasında gördükleri memleketleri, adetleri, olayları sohbetleri esnasında naklediyorlardı. Sonuncu gün zâviyenin yanındaki yeşillik sahada sofralar kuruluyor, kesilen kurbanla-

⁶ Bu ritüeller hakkında ayrıntılı bilgi ve birtakım yeni tespitler için bk. Telci 2016: 61-79.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ocak 1999: 170; Say 2010: 80.

rın etleri çeşitli yiyeceklerle dervişlere sunuluyordu. Azam Baba'nın duasıyla sona eren ziyafetin arkasından, köçek denilen iki genç derviş, dervişlere Maslak tâbir olunan afyondan yapılmış afyon sunuyordu. O günün akşamı orta yere çok büyük bir ateş yakılıyordu. İşte esas büyük âyin o zaman başlıyordu. (...) Ayin, dervişler tamamıyla kendilerini kaybedip yorgunluktan otların üstüne serilinceye kadar sürüp gidiyordu. Ertesi sabah bütün dervişler Azam Baba'dan izin alarak yine gruplar halinde, geldikleri gibi memleketlerine dönerlerdi" (Say 2010: 81).

Kalenderî toplulukların düzenli olarak gerçekleştirdikleri, ateş etrafında icra edilen semâ merkezli âyinlerini Seyyid Gazi Zâviyesi'nde icra edilen yıllık büyük toplantılar esnasında tekrarladıklarına bakılırsa, bu ritüelin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki bütün Kalenderî zümrelerinde ortak bir âyin olduğunu ileri sürmek mümkündür (Ocak 1999: 170). Her yıl düzenli olarak Seyyid Gazi Dergâhı'na gelen ve farklı farklı Kalenderî gruplara mensup oldukları aktarılan, binlerce kişiden oluşan bu ayrı grupların başlarında bulunan dede ve babaların ocak önderleri olduğu aşikârdır.

"Velâyetnâmenin verdiği Hacı Bektaş'ın tasavvufi hüviyetini veya mensubiyetini doğrulayan önemli bir ipucu, onun Seyyid Battal Gazi Zaviyesi ile sıkı bağlantısıdır. Belirtildiğine göre, Hacı Bektaş Haydarîsiyle, Torlağıyla, Işığıyla bütün Kalenderî zümreleri gibi Seyyid Battal Gazi'yi pîr tanımakta ve her yıl Kurban (Hacılar) Bayramı'nı müridleriyle birlikte onun zâviyesinde kutlamaktadır" (Say 2010: 83).

Özellikle o dönem şartlarında, başka tarikatlarda görülmeyen ve bir çeşit genel kongre ya da kurultay niteliğindeki semâ, müzik ve esrar merkezli bu büyük âyinin, günümüzde de benzer biçimde -esrar yerine geleneksel erkânın devam ettiği ocaklarda dem alınarak- Alevi topluluklarınca sürdürüldüğü görülmektedir. Yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla, 14. yüzyıl ve sonrasında Haydari, Kalenderî, Abdâlan-ı Rûm, Işık ve Torlak adlarıyla anılan heterodoks derviş gruplarının başlarında dede ve baba adlarıyla anılan karizmatik liderleri öncülüğünde Seyyid Battal Gazi etrafında teşekkül eden veli kültü merkezli bu ocak yapılanmasının etrafında toplanmaları ve toplu olarak belli ritüelleri gerçekleştirmeleri, her bir topluluğun ayrı birer ocak yapılanması olduğu görüşümüzü desteklemektedir. Kaldı ki ocak dedelerinin günümüzde dahi kendi ocaklarına mensup dede ve talip topluluklarıyla yılda bir defaya mahsus, "Hac" olarak nitelendirilen büyük ritüellere katıldıkları ve bu ritüellerde, düzenli olarak gerçekleştirdikleri ritüelleri hep birlikte icra ettikleri bilinmektedir. Günümüzde düzenlenmeye devam eden, Hacı Bektaş Veli ya da Abdal Musa

anma etkinlikleri, bu ritüellerin devamı olarak örnek verilebilir. Dolayısıyla 14. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz, Alevi toplulukların belli bir veli kültü merkezli bir dergâh ve ocak etrafında toplanarak belli ritüelleri gerçekleştirmeleri, Alevi inancına ait ocakların hiyerarşik yapılanması içerisinde incelenmelidir. Bu çerçevede, hem o dönem içerisindeki heterodoks toplulukların hiyerarşik yapılanmaları ve birbirleriyle olan bağlantılarının sistematiki çözülecek hem de oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış bu toplulukların diğer tarikatlarda görülmeyen bu senelik “Hac” ritüellerini aksatmadan o günden bu güne nasıl sürdürdükleriyle ilgili bilinmeyen sorular çözüme kavuşacaktır. Sözünü ettiğimiz Mahya ritüelleri hakkında Cahit Telci’nin tespitleri ve değerlendirmeleri dikkate değerdir:

“Belgeler, Mahya olarak adlandırılan bu merasimin Kurban Bayramı’nda yapıldığına dair bilgi sunmaz. Elbette bu merasim esnasında çok sayıda kurbanların kesilmekte olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Her halükârda bu merasimin Kurban bayramı ile bir alakasının olmadığı muhakkaktır. Osmanlı belgeleri merasimin ‘güz eyyamı’ olarak sabit bir dönemde yapıldığını ortaya koyar. Günümüzde, Eylül ayının başında Seyyid Gâzi’de şenlikler yapılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu anma şenlikleri ile mıntıkada yapılan kadim mahya ayininin bir irtibatı olmalıdır. Hattı zatında ‘güz eyyamı’ olarak bahsedilen mevsim, sonbahar ayları olup Eylül-Ekim ve Kasım ayları yani kış hazırlığının başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu ayin ya da merasim bir anlamda ürünlerin toplanmasının ardından bir nevi şükür ve kışa hazırlık olarak mütalaa edilebilir” (Telci 2016: 68).

Bu ritüellerin yalnızca Seyyid Gazi Zaviyesi’nde değil de Anadolu ve Balkanların muhtelif yerlerinde gerçekleştirildiği görülür (Telci 2016: 62-78). Aslında bu ritüeller, yılda bir güz aylarında yapılması, hiyerarşinin en üst makamında bulunan ocak etrafında toplanılması, kapalı bir mekânda icra edilmesi, ritüel sırasında kurbanlar kesilmesi, yalnızca bir ocak etrafında değil Anadolu ve Balkanların muhtelif yerlerinde gerçekleştirilmesi, sema ve müzik icra edilmesi bakımından günümüzde de icra edilen senelik Görgü Cemi ritüelleri ile birebir aynı özellikleri gösterir. Nitekim Görgü Cemleri de her yıl güz aylarında başlar, görgüsü yapılacak her talip bir kurban tığlar, lokma ve sofraya hazırlanır, müzik, sema ve dem merkezli bir ritüel gerçekleştirilir. Bu ritüel, her zaman birden fazla ocağın hiyerarşik olarak bağlı bulunduğu en üst statüdeki ocak etrafında toplanılarak yılda bir kez gerçekleştirilir. Dolayısıyla birden fazla ocak himayesinde bulunan talip topluluklarıyla birlikte hiyerarşik olarak üst konumda olan bir ocak etrafında toplanarak bu cem ritüelini icra ederler. Bu hususlar, sözünü

ettiğimiz mahya ritüellerinin geleneksel Görgü Kurbanı Cemi ile aynı bağlamda icra edildiğini ve aynı yapısal özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bilgilerin yanı sıra, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında yaşamış olan ve hayatının belli bir döneminde Kalenderiliğe intisap ettiğini anladığımız Hayâlî Bey'e ait bazı beyitler, ocak sözcüğünün Alevi inanç sistemi içerisindeki kavramsal anlamıyla 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarından itibaren kullanıldığını doğrulayan diğer önemli belgelerdir.

*"Dâğ-ı sînem ehl-i derdin olalı baş ocağı
Benden uyarır çerâği **Hacı Bektâş ocağı**"*

*Sebzeler rûy-ı zemîni tutdu Osmânî gibi
Lâlelerle oldu her vâdî **Kızılbaş ocağı**" (Tarlan 1992: 301).*

...

*"Dâğ-ı siyehim gördü melâmet ocağıdır
Baş eğdi **mürîd oldu bu ocağa benefşe**" (Tarlan 1992: 276).*

Hayâlî Bey'e ait bu beyitlerin tamamında "ocak" sözcüğünü Alevi inanç sistemindeki kullanımına uygun olarak "yol/erkân/tarikat" ya da Alevilik özelinde düşünüldüğünde "yolu sürdürme biçimi" yani, "sürek" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan 17. yüzyıl şairlerinden Kazak Abdal'ın bir şiirinde geçen şu iki dörtlük bize ocak kavramının bu yüzyıldaki kullanımı ile ilgili önemli bir ipucu daha sunmaktadır:

*"**Kızıl Deli Ocağından** uyanan
Baştan başa yeşillere boyanan
Varıb pirin eşiğine dayanan
Mürsel Baba oğlu Sultan Balım'dır*

...

*Mekân tutmuş Hanbağında bucağın
Bulutlara ağıp tutan sancağın
Uyandırdı **pirimizin ocağın**
Mürsel Baba oğlu Sultan Balım'dır" (Ergun 1944: 258).*

Bugün bilinen iki nüshası aracılığıyla dil ve içerik özelliklerinden 15. ya da 16. yüzyılda kaleme alındığını anladığımız, "Vilâyetnâme-i Sultan Şücâ'eddîn" adlı vilâyetnâmede geçen ocak teriminin, Alevi inanç sistemindeki ocak kavramı

ile eş anlamlı olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır.⁸ Eserde, ocak terimi ilk geçtiği yerde pîrlerin bulunduğu manevi makam anlamında kullanılmıştır.

*“Pîrler, baş açık yalın ayak oğlancıklar doğurub durur. Pîrlerin anların can oğlıdır. Pîrlerin anlar can oğludur, pîrlerin **ocağın** anlar olcadır”, didi vesselam”* (Say 2010: 115).

Vilâyetnâme’de, Kaygusuz Abdal’ın Sultan Şücâ’eddîn’in işareti ile Abdal Musa’ya mürit olup olgunlaşarak onun halifesi (karizmatik bir inanç önderi) konumuna gelmesi ve kendi ocağını kurup talip toplayarak sürekliliğinin menkıbevi anlatması anlatılırken, Kaygusuz’un kuracağı yeni yapı “ocak” sözcüğüyle kavramlaştırılmaktadır.

“Çamın bir budagından bir kızıl gül kopardı. Baba Kaygusuz’un eline verdi. Eyitdi:

*-‘Var köçegim, **ocağın** küllensin’, didi.*

Kendine sebab bu idi kim Abdal Musa Padişah nazarına otuz yıl arkasıyla odun taşıdı. Bir gün bir egrî ağaç getürmedi. Bir gün odunu getürüb dökerken ipi boşandırdı.

Odun katı tutdı. Döküldi. Abdal Musa padişaha sohbetde kaktı, eyitdi:

-‘Bizi seven Kaygusuz’a birer yumruk ursun’, didi.

Nazarında yüz elli abdal var idi. Kaygusuz’a yüz elli yumruk urdılar. Kaygusuz

Baba eyitdi:

-‘Ârife yüz elli yumruk işaretdir’, didi.

İnkâr ehliydi.

-‘Komayub taşre idin’, didi.

Kaygusuz Baba’yı sürdiler. Giderken fikre bu geldi. Eyitdi:

-‘Kapudan koğulduksa bacadan yine düşelim’, didi.

⁸ A. Yaşar Ocak Vilâyetnâme-i Sultan Şücâ’eddîn’in hangi tarihte yazıldığı ile ilgili olarak şu tespitlere yer vermiştir: *“Vilâyetnâme-i Sultan Şucauddin’in bugün bilinen iki nüshasının dili, eserin XV. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. II. Murat’ın adı geçtiği yerlerde kendisinden yaşayan biri olarak bahsolunduğuna ve Fatih’in hiç zikredilmediğine dikkat edilirse 1421-1450 arası kaleme alındığı söylenebilir... Metin içindeki bir beyitte yazarın adı açıkça Esiri olarak geçmektedir. Tezkiyelerde Esiri mahlasını taşıyan bir şaire rastlanıyor. Kendisi uzun müddet kâfirler elinde esir kaldığı için bu mahlası aldığı bildirilen ve gerçek adı verilmeyen bu zatın, Ağrıboz Adası’na yerleşerek burada 1591 tarihinde öldüğü haber verilmektedir. Vilâyetnâmenin yazarı olan Esiri eğer bu Esiri ise, o zaman eserin XVI. yüzyıl ortalarında yazıldığını söylemek gerekir”* (Ocak 2002: 43).

Gelüb tütünlükden kendüyi yine aşığı saldı virdi. Andan indi, ateşe yüz üzre düşdi. Abdal Musa yine sohbetde idi. Eyitdi:

*-‘Ey **ocağı** küllenmiş, bizi incittin Kaygusuz’, didi.*

*Eline yapışub taşre çıkardılar. Andan sonra Kaygusuz Baba dört köşeyi seyran eyledi. Her varduğı yerde bir tekye yapıdı. **Ocağına** kül düşmedi.*

-‘Aher Sultan’a yetişicek ocagın küllensin, ayyukun çıksın’, didi.

*Öyle olsa vardı. Karacadağ’da Rûm elinde oturdu. **Ocağı** küllendi. Eyü kokusu çıkdı” (Say 2010: 124-125).*

Alevi ocaklarına mensup topluluklar arasında ocak aileleri için kullanılan en yaygın atasözlerinden olan, “ocaktan kül eksik olmaz” sözü, anlam itibariyle “ocak mensubu kişiden (dededen) keramet, mensubu olduğu ocaktan talip eksik olmaz” anlamındadır. Yine aynı atasözünün, Alevi topluluklar arasında ocağın sürekli bir karizmatik inanç önderi yetiştireceği, bu sayede de her zaman ocağın yanmaya hazır altında kor gizleyen külünün var olacağı anlamıyla da kullanıldığı görülür. Vilâyetnâmede geçen, “ocağın küllensin” deyişi de “ocağın tütüsün”, “çerağın uyansın” zahir anlamlarının ardında, “taliplerin olsun”, “süreğın sürsün” ve “tekken şenlensin” anlamında kullanılmıştır ki, bu kullanım doğrudan Alevi inanç sistemi içerisindeki ocak kavramını karşılamaktadır.

İçerdiği ifadelerden Şah Abbas’ın m. 1624 yılında Bağdat’ı almasını takip eden günlerde Seyyid Bâki tarafından kaleme alınmış olduğu anlaşılan ve Dede Garkin Ocağı mensuplarından Seyyid Yusuf’a gönderilen mektupta, iki yerde ocak teriminin geçtiği görülmektedir:

*“...zîrâ Sevindik siz erenlerin **ocagina** muhib olan gâzîlerin ism ü resmin bu cânibde bildiripdir...”, “...Bir **mürebbi** ki üşkil hall itmez pirlîğe lâyıık degül ve bir **musâhib** ki tarikât emriyle yol varmaz, musâhiblige lâyıık olmaz. İmdi cehd idüp gönli gözi hânedân **ocağında** olan kardaşlar bu mahalde özin bir pîr-i kâmile yetürüp tahsil-i ma ‘rifetullâh idüp kemâle irişüp mertebe-i cehliyyede kalma-yamız” (Karakaya-Stump 2015: 29).*

Kaldı ki bu satılarda geçen “mürebbi” ve “musahip” terimleri doğrudan Alevi ocak sisteminin işleyişini sağlayan inanç kurumlarının isimleridir. Bu kurumlar, ocak sistemi içerisinde anlamlı olan ve işleyen bir mekanizmaya sahiptir ve Alevi inanç sistemi içerisinde doğrudan ocak sisteminin alt kurumları olarak değerlendirilir.

Saha çalışmalarımız sırasında Malatya’nın Şih Hasan köyünde yerleşik olan Teslim Abdal Ocağı dedelerinden, Mustafa Tosun Dede’nin şahsi arşivinden aldığımız h. 1206-1207/ m. 1791-1792 tarihli bir ocak icâzetnâmesinde “ocak”

kavramının doğrudan Alevi inanç sistemindeki kavramsal anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz.

*“Ma’lûm oluna gerek anda olan müridân-ı bâ-ihlâs ve muhibbân-ı b[â]-ihtisâs ve müminân-ı pāk-djñ ve muhlisân-ı bâ-yakin ve sâ’ir erbâb-ı tarikat ve mürşidin hazretleriniñ hužû[r]-ı mevfûr-ı lâzımü’l-hubûrları savblarına ‘aşk u niyâzdan soñra inhâ-yı dervîşâne ve ibnâ’-i fakirâne budur ki ol cānibden olan kıdvetü’l-meşâyihî’l-kirām zübdetü’s-sulehâ’i-l-’îzâm (vasala Şeyh Ahmed Dede evlâd-ı Teslîm Abdâl) Halife e’s-Seyyid Hüseyin bin Seyyid Mustafâ Hak zâtında pirân-ı tarikat olanlar ve mürşidân-ı rāh-ı hakikat ve **ocak sâhibleri** olmakla gerekdür ki mürid-i muhabbet olanlar **ocakların ocak** bilüp ve nefsinden aslâ bir vech ile muhâlefet göstermeyesin. Pirân ve mürşidân ve **ocak sâhibleriniñ rızâların ele getüresin ve ol tarafda olan mü’mîn kardaşlar ve mü’mîn analar Seyyid Hüseyne inkiyâd idesin. Ve kendine inkiyâd iden Muhammed ve ‘Aliye inkiyâd itmîşdür”** (Akın 2017: 73).⁹*

Aleviliğin yazılı kaynakları arasında oldukça önemli bir yer tutan Buyruk nüshalarında da ocak kavramına sık sık yer verildiği görülmektedir. Fuat Bozkurt tarafından, birden fazla Buyruk nüshası esas alınarak hazırlanan İmam Cafer-i Sadık Buyruğu adlı çalışmada yer verilen nüshalar, bizzat Fuat Bozkurt’tan öğrendiğimiz kadarıyla 19. yüzyıl öncesine ve güçlü bir olasılıkla da 17. ve 18. yüzyıllara aittir. Ayrıca Sefer Aytekin tarafından da derlenen Buyruk nüshalarında, ocak kavramının geçtiği satırlar şöyledir:

Gümüşhacıköy nüshasından: *“Ahir zamanda gelen talipler pirin rehberin günahı mı olur, onlar **ocakzâdedir**, onların küfrü iman olur, derler...**ocakzâde Tanrı dostları soyundandır”** (Aytekin 1958: 196; Bozkurt 2013: 38).*

Alaca Nüshasından: *“Bir rehber talibin hakkından gelmezse pir onu çıkarıp bir aher kişiye talibi teslim ede. Eğer rehber **ocaktan** ise, kardaşından, emmi zadelerinden edeler. Eğer pir yolundan düşerse günah-ı kebairden bir işi edip erkâna layık olmazsa talip ol **ocaktan** çıkmaz”* (Aytekin 1958: 181-182). *“Bir pir ocağında birkaç tane genç türese, onların içlerinden birini ulu bilip pir saymaları gerekir. Talipleri görüp soracak o pir olur. Ancak, pirin de başka **ocaktan** el alması gerekir”* (Bozkurt 2013: 39).

Hacı Bektaş Nüshasından: *“Bir rehber bir talibin hakkından gelmezse pir anı çıkarıp bir aher kişiye dahi talibi teslim ede. Eğer rehber **ocaktan** ise kardaşından, emmi zadelerinden. Eğer pir rehber yolundan düşerse günah-ı kebairden bir iş edip erkâna layık*

⁹ Söz konusu belgenin orijinal nüshası ve ayrıntılı transkripti için bk. Akın 2017: 73, 577.

*olmazsa talip ol **ocaktan** çıkmaz emmizadelerinden yapışmak erkândır... Zira **ocakzade** tanrı dostları soyundandır”* (Aytekin 1958: 220).

Buyruk nüshaları üzerinde gerçekleştirilecek daha ayrıntılı çalışmalarla bu örneklerin artacağı şüphesizdir.

Buyruk nüshalarının yanı sıra, Şah İsmail Hatayî'nin divanında yer alan koşmalarından birinde geçen “ocak” terimi de bugünkü anladığımız anlamda Alevi inanç sistemi içerisindeki ocak kavramını karşılayan anlamıyla kullanılmıştır.

*“Bir yerde bir **ocak** oğlı gelince*

Darılır günahın suçun sorunca

Evliyanın buyrugunu deyince

Kaçdı bir çohları görünmez ebed” (Cavanşir vd. 2006: 466).

Şah Hatayî'ye ait bu dörtlüğün yer aldığı divanın, ne zaman istinsah edildiği belli olmamakla birlikte, 19. yüzyıl öncesinde kaleme alındığı yüksek olasılıktır. Şiirdeki dil ve sözcük kullanım özellikleri ile aynı şiirin birkaç sözcük farkıyla Pir Sultan Abdal şiirleri arasında da yer alması ve Erdebil sofiyan süreği mensubu Diyarbakır Alevi ocaklarına mensup topluluklar arasında yaygın icra edilen bir cem deyişi olması, bu şiirin 19. yüzyıl öncesinde yazıldığına işaret etmektedir.

Ocak kavramının Alevi inanç sistemi içerisinde kazandığı anlamıyla kullanıldığını tespit ettiğimiz bu kaynaklar, bu kavramın 15. yüzyıldan itibaren Alevi inancına mensup topluluklar içerisinde kullanıldığını ve yazılı kaynaklar üzerinden takip edilebilir olduğunu göstermektedir. Alevi inancına mensup toplulukların ezoterik inanç yapıları çerçevesinde dışa aktarmadan, yolun diliyle “sır” içerisinde ve hiyerarşik bir biçimde örgütlendikleri ocak sisteminin dışa kapalı bir yapılanma olduğu görülmektedir. Bu durum da tarihî kayıtlarda, bu toplulukların adlandırılmasında bu terimin dış çevreler tarafından çok nadir kullanılmasına sebep olmuştur. Kaldı ki ocak teriminin akademik çevrelerce fark edilmesinin tarihi dahi oldukça yenidir. Diğer taraftan bizzat Alevi inancına mensup akademik ve popüler araştırmacıların yayınlarında dahi ocak sisteminin hiyerarşik yapısı, yayılma alanı ve tarihi ile ilgili çelişkili bilgiler bulunmasının sebebi de bu dışa kapalı ezoterik yapılanma biçimidir. Boy, aşiret ve oba ile bunların karizmatik bir inanç önderi mensubiyetine dayalı ve birbirleri arasında hiyerarşik bağlantılara sahip İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Balkanlara birbiriyle bağlantılarını koparmadan yayılmış bu sistemli teşkilatlanma biçiminin oluşumunu son birkaç yüzyıl içerisinde sığdırmak mümkün değildir.¹⁰ Nitekim bugün yaşayan

¹⁰ İran ve Irak'da bulunan Ehl-i Hak toplulukları, Kırklar Ocağı mensupları ve Şebekler arasında yaptığımız saha çalışmalarında günümüzde “Handan” ya da “Hanedan” adı verilen ocak yapılan-

onlarca ocağın tarihî olarak kurucu pirlere yaşadığı dönem ve çevrelerdeki teşkilatlanma biçimleri de bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

11. yüzyıldan itibaren, etraflarında toplanan Türkmen topluluklarla birlikte Anadolu'ya gelen ve dede, baba, ata ve abdal olarak adlandırılan dervişlerin Ehlibeyt'e dayanan bir silsile ile veli kültü merkezli gerçekleştirdikleri teşkilatlanmanın ocak yapılanması olduğu açıktır. Daha önceki yüzyıllarda boy, oba ya da aşiret reisi konumundaki lider vasıflı kimseler, Türkmen topluluklarıyla iletişime geçen seyyid ailelerinin ve İslam tasavvufunun etkisiyle yerini dede, baba, ata ya da abdal adı verilen kişilere bırakmışlardır. Böylece söz konusu dede ve babalar heterodoks yapılanmaların dinî, siyasî ve sosyal anlamda önderi olan karizmatik liderler konumuna gelmişlerdir. Görünen o ki boy, oba ya da aşiret adı verilen yapılanmalar, bu dönemin şartlarına ayak uydurarak bizim ocak olduğunu düşündüğümüz, bu heterodoks hüviyet sahibi yeni yapılanmalara yerini bırakmıştır. Nitekim Alevi ocaklarının birçoğunun, "bir kişiye ya da öndere mensubiyeti gösteren topluluk ismi" biçiminde adlandırıldığını görmek mümkündür. Bu kişilerin zaman zaman adlarını önderi oldukları topluluğun boy ve aşiret isminden aldıklarını da unutmamak gerekir. Daha önce de bir kısmının isimlerini zikrettiğimiz Seyyid Battal Gazi Ocağı, Şucaeddin Veli Ocağı, Dede Garkın Ocağı, Sarı Saltık Ocağı, Hacı Bektaş Ocağı, Abdal Musa Ocağı, Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan) Ocağı, Hüseyin Gazi Ocağı, Hacım Sultan Ocağı, Güvenç Abdal Ocağı, Pir Sultan Ocağı, Kul Himmet Ocağı, Hıdır Abdal Ocağı, Şeyh Şazeli Ocağı, Teslim Abdal Ocağı, Şeyh Ahmed Dede Ocağı, Üryan Hızır Ocağı, Sarı İsmail Ocağı, Kalender Veli ve daha birçok tarihî şahsiyet adına kurulu olan ocak bu durumun en belirgin delilleridir.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'den çok önce oluşan ve hiyerarşik olarak örgütlenen bu ocaklar, Şah İsmail ile birlikte ilk defa ideolojik boyutta örgütlenme şansı buldukları için, tarihte ilk defa Şah İsmail'den sonra oluştukları ve teşkilatlandıkları yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Oysa yukarıda sıraladığımız tarihî kayıtlarda da görüldüğü üzere ocak yapılanmasının tarihi Şah İsmail'den çok öncedir. Buraya kadar yaptığımız tespit ve analizler doğrultusunda şunu söyleyebiliriz: Kalenderi, Haydari, Abdalan-ı Rum, Işık ve Torlak olarak adlandırılan ve heterodoks olarak nitelendirilen İslam topluluklarının bir kısmı, Şah İsmail sonrası onun etrafında toplanarak Kızılbaş ocakları olarak teşkilatlanırken bir kısmı da Balım Sultan ile tam olarak yazılı bir erkân çerçevesinde örgütlenen ve adı konan Bektaşî Tarikatı çatısı altında ya da bazı diğer tarikatlar çatısı altında inançlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Kalenderi topluluklardan Osmanlı hima-

masına, bu adlandırmaların yanı sıra elli yıl öncesine kadar bu topluluklar arasında da "Ocak" denildiği tespit edilmiştir.

yesinde kalıp Bektaşilik çatısı altında yaşamaya devam edenlerin büyük kısmının ocak yapılanmasından koparak yeni oluşan Bektaşi Tarikatı'nın Babagân koluna girdikleri ya da bu adlandırma altında varlıklarını muhafaza ettikleri ihtimali göz ardı edilmemelidir. Nitekim Kızılbaş-Alevi toplulukların ve Kalenderilerin 16. ve 17. yüzyıldaki siyasî ve askerî başarısızlıkları, Kalenderi dede ve babalarına Bektaşi olmaktan ya da Şah İsmail himayesinde Kızılbaş olmaktan başka seçenek bırakmamıştır. Evliya Çelebi'nin Edirne'deki Bektaşi kabirlerinden "*Şemmâs Dede ve İhlâs Dede ve Cârullah Dede ve Ulama Dede ve Murtezâ Dede ve Alî Yâr Dede ve Burhân Dede. Bu mezkûr dedeler cümle tarîk-i Bektâşiyân'dan terk ü tecrîd Kalenderî fukarâlarıdır kim her birinün seng-i mezârlarında müddet-i ömrleriyle târîhleri mastûrdur*"¹¹ ifadeleriyle söz ederken burada yatan dede ve babaları "terk ü tecrîd etmiş Kalenderî dervişleri" diye tanımlaması bu durumun en belirgin örneklerindedir.

Seyyid Gazi Dergâhı, Sultan Sucâu'd-Dîn Zâviyesi, Uryân Baba Zâviyesi, Hacı Bektaş Veli Dergâhı ve Abdal Musa Dergâhı'nın 16. yüzyıl sonlarına kadar birer Kalenderi ve Işık dergâhları olduğuyla ilgili tarihî kayıtlar mevcuttur (Ocak 1999: 180-191). F.W. Hasluck Seyyid Gazi Dergâhı ile ilgili olarak 16. yüzyılda Bektaşi hüviyetinde bir tekke olduğu görüşündeyseniz de A. Yaşar Ocak bu görüşe katılmaz ve arşiv belgelerinden hareketle Seyyid Gazi Dergâhı'nın 16. yüzyıl sonuna kadar henüz Bektaşi adlandırmasıyla zikredilmediğini ve kayıtlarda bu dergâhla ilgili olarak "Seyyid Gazi Işıkları"nın adlarının geçtiğini belirtir (Ocak 1999: 185). 1501 yılında Dimetoka'daki Kızıl Deli Sultan Zâviyesi'nden gelerek Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda bulunan Kalenderileri Bektaşi Tarikatı adı altında toplamaya başlayan Balım Sultan'ın bu hareketiyle bu dergâh, artık resmen ve fiilen bir Bektaşi dergâhına dönüşür. Ancak dergâhın Bektaşi adı altında halen Işıkları ve Abdalları barındırdığı ve bu geleneğin devam ettiği bilinmektedir (Ocak 1999: 187). 1526-1527 yıllarında dergâhın postunda oturan Şah Kalender'in (Kalender Çelebi) etrafındaki Işık ve Abdal topluluklarıyla birlikte 1527'de ayaklanması bunun en önemli göstergesidir. Şah Kalender'in etrafında oldukça kalabalık bir Işık ve Abdal topluluğu olduğu, ilk üstüne gelen Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmasından da anlaşılmaktadır. Osmanlı kaynakları, Kalender Şah ile birlikte kanının son damlasına kadar savaşanların bizzat onun müritleri olan Işıklar ve Abdallar olduğunu yazarlar (Ocak 1999: 129-130). Söz konusu Kalenderi, Işık ve Abdal toplulukları, aynı zamanda Safevi hanedanı Şah İsmail ile de doğrudan bağlantı içindedirler. Söz konusu Kalenderi, Abdal, Işık ya da Torlak olarak adlandırılan bu zümrelerin Bektaşiliğin yanı sıra, Şah İsmail'in etkisinde kaldıklarını ve en az Bektaşilik kadar bu çerçevede Kızılbaş ocakları olarak ayaklanmalara

¹¹ Söz konusu satırlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şentürk 2015: 146.

İştirak ettiklerini gösteren diğer iki önemli tarihî olay da Şah Kalender ayaklanmasından önce gerçekleşen Şah Kulu ve Şah Veli (Bozoklu Celal) ayaklanmalarıdır. Bunlardan, Şah Kulu Baba Tekkeli lakabıyla ünlü Tekeli aşiretine mensup bir Türkmen Babası, etrafında çok sayıda Kızılbaş Türkmen'i ve Torlağı toplayarak 1511 yılında geniş çaplı bir ayaklanma başlatmıştır. Nihayetinde Kızılbaş Türkmenler ve Torlaklardan oluşan Şah Kulu'nun müritleri Osmanlı ordusuyla uzun mücadeleler neticesinde ağır kayıplar vermiş ve Şah Kulu İran'a kaçmıştır. Bozoklu Celal adıyla bilinen Şah Veli ayaklanması ise Bozok civarındaki bir Kalenderî şeyhinin çeşitli rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla 20.000 civarındaki taraftarıyla "halife-i zaman mehdî-i devran" iddiasıyla gerçekleştirdiği ayaklanmadır. Bozoklu Celal'in Abdal ve Kalenderî şeyhi olduğu çeşitli Osmanlı kaynakları ve Müneccimbaşı Tarihi ile sabittir (Ocak 1999: 128-129). Onun taraftarlarının da Kalenderî, Haydari, Abdal, Işık, Torlak ve Kızılbaş olarak adlandırılan heterodoks Türkmenler olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu toplulukların tamamının Balım Sultan sonrası Hacı Bektaş Veli Dergâhı etrafında toplanmalarının sebebi de aslında Balım Sultan'dan çok önceleri yapılan Hacı Bektaş Ocağı'yla oluşan tarihî bağlarında aranmalıdır. Bu sebeptendir ki Dergâh postnişinleri ve halifeleri de Osmanlı'ya karşı Şah İsmail tarafında yer alarak ayaklanmışlardır.

Tüm bu olaylar, 16. yüzyıl başlarındaki Osmanlı ile Safeviler arasındaki gerilim içerisinde Kalenderî, Abdal, Işık ya da Torlak olarak adlandırdığımız heterodoks toplulukların ya da Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin büyük bir kısmının, Osmanlı himayesinde kurulan Bektaşî Tarikatı yapılanmasına rağmen, Osmanlı yönetimi karşısında ve Safevi hanedanının yanında yer aldıklarını göstermektedir. A. Yaşar Ocak'ın bütüncül bir bakış açısıyla Kalenderî olarak adlandırdığı bu toplulukların ne kadarlık bir kısmının ne zaman Bektaşileştiği tartışılabilir, büyük bir çoğunluğunun yukarıda haklarında kısaca bilgi aktardığımız ayaklanmalardan da anlaşılacağı üzere, Şah İsmail'in devam ettirdiği Safevi geleneğinin Kızılbaş ideolojisi çatısı altına sığındıkları ve kendilerine bu inanca mensup gördükleri görülmektedir. Her birinin birer ocak yapılanması olduğu anlaşılan bu heterodoks Türkmen grupları hakkında tarih kaynaklarının birleştiği nokta Kalenderî, Haydari, Işık, Abdal, Torlak ve Kızılbaş Türkmen adlandırmalarıdır. Ayrıca bu toplulukların tamamının mürşit ve pir kabul ettiği ve 14. yüzyıldan itibaren Kalenderî, Işık, Abdal ve Torlakların tamamının "Hac" kabul ettiği Seyyid Battal Gazi Dergâhı ve Seyyid Battal Gazi Ocağı yapılanması oldukça dikkate değerdir. Söz konusu ocağın mensuplarının Şah İsmail sonrasında, Erdebil Sofiyan sürecini devam ettirdikleri bilinmektedir. Yine yörede Seyyid Battal Gazi Ocağı'ndan sonra yapılan Anadolu'daki ocakların tamamına yakınının tarik (erkân) ile 12 erkân 18 hizmet üzerine Erdebil Sofiyan sürecinde cemlerini icra ettikleri bilinmektedir. Günümüzde halen Erdebil sürecine bağlı olarak faaliyet-

lerini devam ettiren ve Rum Abdallarının devamı olan bu toplulukların mensubu oldukları Şücaeddin Veli Ocağı'na bağlı Hasan Dede Ocağı, Şah Kalender Veli Ocağı, Hacı Ali Türabi Ocağı, Cibali Sultan Ocağı, Hacı Mehmed Abdal Ocağı ve Hacı Muradı Veli Ocağı uzun yıllar Osmanlı himayesinde kalmalarına rağmen Erdebil Süreğini günümüze kadar devam ettirmeyi başarmışlardır.¹² Yine Seyyid Battal Gazi Ocağı'nın Diyarbakır yöresinde yerleşik bulunan mensuplarının da Erdebil Sofiyan Süreğine mensup oldukları görülmektedir. Bu durum da Şah İsmail'in ve Erdebil Tekkesi'nin Alevi ocakları üzerindeki etkisini açık bir biçimde göstermektedir.

Kalenderi adı altında toplanan toplulukların önceki yapılanmalarını ve tarih kaynaklarından ve menâkıbnâmelerden takip edebildiğimiz kadarıyla Hacı Bektaş Veli'den itibaren Seyyid Gazi Ocağı'na olan bağlılıkları vesilesiyle birbirleriyle olan bağlılıklarını ocak sistemiyle açıklamamız mümkün görünmektedir. Seyyid Gazi Ocağı'nın ilk evre yapılanan mürşit ocaklarından olduğu ve ona bağlı olan Şücaeddin Veli Ocağı başta olmak üzere, diğer ocakların Erdebil süreğine mensup oldukları da göz ardı edilmemelidir. Bu durum, yukarıda sırladığımız diğer veriler de göz önünde bulundurulduğunda Kalenderi olarak adlandırılan toplulukların büyük çoğunluğunun sahip oldukları ocak yapılanmalarının Şah İsmail ile birlikte ideolojik bir hüviyet kazanarak devam ettiği yönündeki görüşümüzü desteklemektedir.

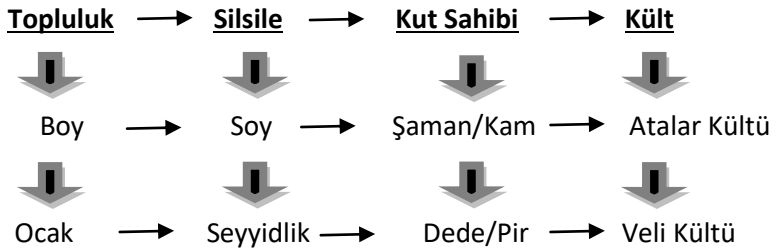
Sonuç

Başta Seyyid Battal Gazi Ocağı ile ilgili tarihî kayıtlar ve yukarıda ayrıntılı olarak tespit ettiğimiz ve analiz ettiğimiz diğer bulgular, Alevi ocaklarının ilk yapılanmasının Şah İsmail'den önce olduğu gibi, büyük bir olasılıkla Hacı Bektaş Veli'den de önce olduğunu göstermektedir. Hacı Bektaş Ocağı'ndan önce, Seyyid Battal Gazi Ocağı'nın varlığından haberdar olmamız da bunu göstermektedir. Boy, oymak ve oba şeklindeki eski Türk yapılanmaları, İslamiyet'in etkisiyle ata, dede, baba ve abdal adı verilen belli siyasî, itikadî ve liderlik vasıflarına sahip karizmatik önderler öncülüğünde ocak yapılanmasını oluşturmuş ve hiyerarşik bir teşkilatlanmayla sistemli hale gelmiştir. Yukarıda ayrıntılı olarak örneklendirdiğimiz 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında istinsah edilen kaynaklarda, "ocak" teriminin Alevilikteki kavramsal çerçevede kullanılmasından da bu durum açıkça anlaşılmaktadır. 14. yüzyıl öncesi yaşamış olan ve büyük çoğunluğunun ismine bu yüzyıl veya daha öncesinde dergâh ve zâviyeler yapılan bu karizmatik şahsiyetlerin adı altında Alevi ocaklarının varlığı da bu durumun bir başka kanıtıdır. Tıpkı Alevi kavramının heterodoks toplulukları adlandırmadaki

¹² Şücaeddin Veli Ocağı'na bağlı bu ocaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal 2012: 207-230.

kullanımının en geç 15. yüzyıldan itibaren başladığı gibi, ocak kavramının da Alevi inanç sistemindeki anlamıyla en geç 15. yüzyıldan itibaren, en azından topluluk mensupları tarafından kullanıldığına kesin gözüyle bakılabilir.¹³ Nitekim kökleri, “Soy (Silsile) - Boy (Oymak/ Oba) - Kam/ Şaman (Kut Sahibi)” sistemine dayanan “Seyyidlik (Silsile) - Ocak (Aşiret) - Veli (Pir)” esaslı böylesine örgütlü bir teşkilatlanmanın son birkaç yüzyıl içerisinde gerçekleştiğini iddia etmek de mantıklı olmadığı gibi, tarihî gerçeklikle de uyuşmamaktadır.

Tüm bu tespit ve analizlerin neticesi olarak, boy ve aşiret yapılanmasının İslam sonrası itikadî bir boyuta ihtiyaç duymasıyla seyidlik (soy/silsile), velâyet ve keramet sahibi ata, dede, baba ve abdal adı verilen çok yönlü liderler öncülüğünde, veli kültü merkezli ve birbirleri arasında hiyerarşik olarak örgütlü oluşan bu sosyal, siyasî ve itikadî Alevi Türkmen teşkilatlanmasının 15. ve 16. yüzyıldan çok daha eski tarihlerde yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Alevi inanç sisteminde “silsile/ seyidlik” esaslı bir neseb, Ehlibeyt ve Hz. Ali kültü merkezli “velilik” sıfatlarına sahip bir lider etrafında, belli bir erkân çerçevesinde “süreklileri” olan hiyerarşik bir örgütlenmeye sahip topluluğun tamamı, ocak kavramının içerisinde yer almaktadır. Yani daha önce de vurguladığımız, “Seyyidlik (Silsile) - Ocak (Aşiret) - Veli (Pir)” şeklindeki şema, ocak sisteminin bir anlamda üç temel ayağını oluşturmaktadır. Bu sistemi biraz daha açarak şu şekilde formüle etmek mümkündür:

Alevi inanç sistemi içerisinde, yukarıda açıkladığımız ve formüle ettiğimiz şekilde bir kavramsal çerçeveye sahip olan ocak kavramı ve sistemi, yakın tarihli bir oluşum olmayıp en erken 15. yüzyılda yazılı kaynaklar aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz köklü bir teşkilatlanma biçimidir. 15. ve 16. yüzyıl ve öncesindeki heterodoks olarak tanımlanan Kalenderi, Haydari, Şemsi, Cavlaki, Bektaşî, Abdal, Işık ve Torlak adlarıyla anılan toplulukların, o dönem kaynaklarının bazılarında aktarıldığı gibi başıboş zümreler olarak değil, gerek ritüelleri

¹³ Alevi sözcüğünün 15. ve 16. yüzyıllarda da bugünkü anlamda Aleviliği karşıladığına ve bugüne kadar yapılan araştırmalarla ortaya atılan görüşlerin aksine, o dönemde de bu kavramsal çerçeveye sahip olduğuna dair tespit, analiz ve görüşlerimiz için bk. Akın 2017: 49-57. Ayrıca bu konuda kapsamlı bir makale tarafımızdan hazırlanmaktadır.

gerekse de inanç merkezli organizasyonları ve teşkilatlanma biçimleri çerçevesinde Alevi ocak kavramı ve sistemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Kaldı ki Baba İlyas, Dede Garkın, Barak Baba, Sarı Saltık, Hacı Bektaş Veli, Geyikli Baba, Otman Baba, Abdal Musa, Şeyh Şücaeddin Veli, Kaygusuz Abdal ve daha birçok önemli Kalenderi olarak adlandırılan Türk kolonizatör derviş ve ereninin, bu yapılanmaların lideri olarak karşımıza çıkması ve sonraki yüzyıllarda çoğunun adına kurulmuş ocakların var olduğunu görmemiz, bu yapılanmaların Alevilik çatısı altında ve ocak kavramı çerçevesinde değerlendirilmesinin daha bilimsel ve tutarlı sonuçlar getireceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akın, Bülent. *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*. Ege Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2017.
- 📖 Aksüt, Hamza. "Anadolu Aleviliğinin Oluşum Yerlerinden Biri Olarak Diyarbakır Yöresi." 1. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildirileri*. İzmir: O.R.B Organizasyon, (2004): 751-762.
- 📖 Aksüt, Hamza. *Aleviler Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan*. Ankara: Yurt Kitap, 2012.
- 📖 Arslanoğlu, İbrahim (1999). "Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 10 (1999): 61-72.
- 📖 Aytekin, Sefer (drl.). *Buyruk*. Ankara: Emek, 1958.
- 📖 Birdoğan, Nejat. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Berfin, 1994.
- 📖 Birdoğan, Nejat. *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar-Dedeler-Soyağaçlar*. İstanbul: Mozaik, 1995.
- 📖 Birge, John Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*. İstanbul: Ant, 1991.
- 📖 Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)* İstanbul: Gerçek, 1984.
- 📖 Bozkurt, Fuat. *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*. İstanbul: Tekin, 1993.
- 📖 Bozkurt, Fuat (haz.). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı, 2013.
- 📖 Cavanşir, Babek, ve Ekber N. Necef (yay.haz.) *Şah İsmail Hatâî Külliyyâtı*. İstanbul: Kaknüs, 2006.
- 📖 Çıblak, Nilgün. *Mersin Tahtacıları- Halkbilimi Araştırmaları*. Ankara: Ürün, 2005.

- 📖 Dressler, Markus. *Türk Aleviliğinin İnşası Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*. Çev. Defne Orhun. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.
- 📖 Er, Piri. *Geleneksel Anadolu Aleviliği*. Ankara: Ervak, 1998.
- 📖 Er, Piri. *Yaşayan Alevilik*. Ankara: Barış, 2014.
- 📖 Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi/Kenan Matbaası, 1944.
- 📖 Eröz, Mehmet. *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- 📖 Ersal, Mehmet. Alevî İnanç-Dede Ocaklarının Teşkilatlanması Üzerine Bir Değerlendirme.” *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevîlik Sempozyumu (23-24 Ekim 2010)*. Ed. Aykan Erdemir ve ark. Ankara: Cem Vakfı, (2012): 178-192.
- 📖 Ersal, Mehmet. “Şücaeddin Veli Ocağı: Balkan Aleviliğindeki Yeri, Rolü ve Önemi.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63 (2012): 207-230.
- 📖 Ersal, Mehmet. *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2016.
- 📖 Ersal, Mehmet. “Alevilik Çalışmalarında Uygulanacak Metodoloji Üzerine Tespitler ve Öneriler.” *II. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015) Sempozyum Bildirileri*. Ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, (2016): 260-276.
- 📖 Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*. Ankara: Selçuk, 1996.
- 📖 Gezik, Erdal, ve Mesut Özcan (haz.). *Alevî Ocakları ve Örgütlenmeleri*. Ankara: Kalan, 2013.
- 📖 Gölpınarlı, Abdülbâki. “Kızılbaş”. *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim, 1977, 789-795.
- 📖 Gülten, Sadullah (2016). “Osmanlı Devleti’nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler.” *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 11 (2016): 27-41.
- 📖 Hasluck, Frederick William. *Bektaşîlik Tetkikleri*. Çev. Râgıp Hulusi. Ankara: Milli Eğitim, 2000.
- 📖 İsen, Mustafa (haz.). *Kühnü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- 📖 Karabey, Turgut ve ark. *Vâhidî Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân İnceleme-Tenkitli Metin*. Ankara: Akçağ, 2015.

- 📖 Karakaya-Stump, Ayfer. "Tehe Vefa'ıyye, Th Bektashiyye And Genealogies Of "Hederodox" İslam in Anatolia: Rething The Köprülü Paradigm." *Turcica* 44. (2012): 263-284.
- 📖 Karakaya-Stump, Ayfer. *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015.
- 📖 Karamustafa, Ahmet. "Anadolu'nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu.". *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, drl. Yalçın Çakmak- İmran Gürtaş. İstanbul: İletişim, 2015. 43-54.
- 📖 Keçeli, Şakir. "Bektaşilik Alevilik Arasındaki Farklar–Meydan Evi." *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I. Bildiriler-Müzakereler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2005.
- 📖 Köprülü, Fuad (1925). "Bektaşiliğin Menşe'leri." *Türk Yurdu* 8 (1925).
- 📖 Köprülü, M. Fuat (1979). "Bektaş, Hacı Bektaş Veli." *İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim, 461-464.
- 📖 Melikoff, Irene. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları (Yeni Gün Haber Ajansı), 2010.
- 📖 Melikoff, İrene. "Bektaşilik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları". *Alevi Kimliği*. Ed. T. Olsson vd. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1999.
- 📖 Ocak, A. Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süffilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- 📖 Ocak, A. Yaşar. *Alevî-Bektaşî İnancının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim, 2002.
- 📖 Ocak, A. Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın ve Emirci Sultan (13. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011.
- 📖 Ocak, A. Yaşar. *Türkler Türkiye ve İslam Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim, 2013.
- 📖 Ocak, A. Yaşar. *Türkler Türkiye ve İslam Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim, 2013.
- 📖 Oytan, M. Tefvik. *Bektaşiliğin İçyüzü Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı*. İstanbul: Demos, 2007.
- 📖 Saltık, Veli. *Tunceli'de Aşiret Oymak Ocaklar*. Eskişehir: Kuloğlu, 2009.
- 📖 Say, Yağmur. *Kalenderî, Alevi ve Bektaşî Kültünde Önemli Bir Alp-Eren Gazi: Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi*. Ed. Murat Küçük, Ankara: Sistem Ofset, 2010.

- 📖 Shankland, David (1999). "Günümüz Türkiyesi Alevîlerinde 'Dede' ve 'Talip' Arasındaki Değişen Bağ". *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler ve Nusayrîler*, İstanbul: Ensar, 1999. 319-327.
- 📖 Şentürk, Ahmet Atilla. "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili." *Turkish Studies* 10. 8 (2015): 141-220.
- 📖 Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ, 1992.
- 📖 Taşğın, Ahmet. *Türkmen Aleviler -Diyarbakır ve Çevresindeki-*. Konya: Çizgi, 2013.
- 📖 Telci, Cahit. "Seyyid Gazi Zaviyesi ve Yıllık Merasimleri Hakkında." *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 14 (2016): 61-79.
- 📖 Türkdoğan, Orhan. *Alevi Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma*. İstanbul: Timaş, 2006.
- 📖 Yaman, Ali. *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar: Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik*. İstanbul: K.A.S. Derneği, 2004.
- 📖 Yaman, Ali. *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Ankara: Elips Kitap, 2006.
- 📖 Yaman, Ali. "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 60 (2011): 43-64.
- 📖 Yörükân, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken, 2006.